

AIZKIBEL BIBLIOGRAFIAGILE

Azkoitia, 1998-03-27

Henrike Knörr

Bi izan dira Azkoitiak 19. mendean eman zituen bibliografiagile handiak: Jose Francisco Aizkibel eta Jose Ignacio Arana. Badu Aizkibelek, hala ere, ezaugarri bat, jesuitak ez duena: bibliografiagile izateaz gain, liburutegi handi baten jabe zela.

Aizkibelen liburuak, jakina denez, Gipuzkoako Diputazioaren liburutegi-rako lehen oinarria izan ziren. Garbi dago, ordea, liburu eta paperen parte bat baizik ez dugula ezagutzen. Paperei dagokiela, bereziki, hiztegiaren argitaratze-lanean aritu zirenen ezaxolagatik galdu zirela esaten zuen Ixaka Lopez Mendizabalek; haren ustez, ez zituzten erabili, eta gero ez ziren biltzeaz eta gordetzeaz arduratu. Liburuak Juan Jose Munita Gipuzkoako Diputazioaren artxi-bozainak katalogatu zituen. Artetxek eman digu horren berri:

“... consta de 1459 obras en 3477 volúmenes, que se dividen en 23 secciones diferentes que abarcan desde la Agricultura a la Lingüística, pasando por la Literatura, la Botánica, la Historia y la Geografía, las Ciencias Físicas y Exactas, la Medicina, las Bellas Artes, Educación, Derecho, Industria y Comercio, Artes y Oficios” (1).

Sailkatze txiki honek gogorarazten digu Aizkibelek denetariko liburuak erosten zituela. Bere garaiko liburutegi tekniko hoberena zuela esaten zen.

Aizkibeli liburu-biltzaile izateak eman zion, beste deusek baino areago, bere garaian zuen ospea handia. *Euskalari ofiziala* zen, inondik ere, ia *euskalari bakarra*, Hegoaldean, bederen. Ez da harritzekoa Iparragirrek kanta bat eskaini bazion (“Españian da gizon bat / Behar deguna maita...”), Jose Artetxek dioenez duela 70tsu urte Urolako ibarrean zaharrek kantatzen zutena (2).

(1) Artetxe, “Un azcoitano ilustre. Aizquibel”. *Vida vasca* XXXVI, 1959, 81-83.

(2) Artetxe, *o. cit.* Ospe hori zela eta, Gasteizko elizbarrutia lehen urratsak egiten ari zenean, apaizgaitegia euskararen alorrean behar bezala hornitzeko Arabako Diputazioak Aizkibel kontratatu nahi izan zuen, 1867an. Gure agintariek ez jakin Aizkibel bi urte lehenago hil zela Toledon (erakunde akademikorik gabeko Herriaren tristea!). Ikus erabakiaren oihartzuna, Ramon Ortiz de Zarate, “Reapertura del Seminario eclesiástico de Aguirre”. *Escritos*, II, Bilbo 1900, 162-164. Artikulu hori *Iruac-bat* aldizkarian agertu zen lehenbizikoz, 1867an.

Azkotiarraren lanei bagagozkie, nabariak dira hutsak eta akatsak. Zer esanik ez, garaiko giro hura hartu behar dugu kontuan, gure epai zorrotza eman baino lehen. Adibidez, Garibayren atsotitzen edizioa, Historia Akademiarentzat 1854an prestatu zuena, ez da batare ona. Baina orduan nork ezagutzen zuen 16. mendeko euskara? (3). Berdin bere etimologietan, *Europa* < *Euri - opa*, “deseo de lluvia”, edota *España* < “borde, litoral, esquina, labio”.

Aizkibelek bibliografia-lan interesgarria utzi zuen, zenbait euskalarik aipatu dutena, argitaragabea egon arren. Bostehun inguru orrialde ditu, eta *De la bibliografía y literatura bascongada y de sus diferentes dialectos* deritza. Tolosan gordetzen da, Xabier Lopez Mendizabalen etxean. Haren ustez, 1936-1939ko gerra zela eta bertan behera gelditu zen Aizkibelen lan hau eta besteren bat argitaratzeko aitak, Ixaka Lopez Mendizabalek, zuen asmoa.

De la bibliografía y literatura bascongada, nabari denez, zirriborro moduko zerbait da, aro desberdinetan idatzia, erdi bibliografia, erdi egunkari, eskal literaturaren eta euskal ikerkuntzaren gaineko liburu eta eskuizkribuen zerrenda iruzkinduna. Azken aldean antologia luze bat aurkitzen da. Eskuizkribu osoaren itxurak adierazten digu egileak egun batez liburu gisa nahi zuela plazaratu,

Euskal testuen eta euskarari buruzko liburuen bilatze etengabea, Aizkibelek etekin handia atera zien San Fernandoko dukearen idazkari zela Espainian eta atzerrian egin zituen bidaiei eta egonaldiei. Besteak beste, Parisen bizi zenean, haren nagusia enbaxadore baitzen, Aizkibelek Silvain Pouvreuren hiztegi argitaragabea kopiarazi zuen Nazio Liburutegian. Leizarragaz ari delarik, ezagutzen dituen aleen zerrenda egiten du; sei dira. Bat Erroman aurkitu zuen, Barberini liburutegian, Larramendik bere hiztegia dioena lagun zuelarik. Liburuaren hasieraren kopia bat egin ziezaioten eskatu eta lortu zuen, Palman, La Romanako markesaren etxean, gordetzen zen beste ale batetik (4). Leizarragak toki berezia du bibliografia honetan: zabal mintzatzen da hartaz Aizkibel, eta haren itzulpena biziro goraiatzen du: “con mucha exactitud”. Aldiz, beste liburu batzuk ezin izan zituen aurkitu, adibidez, Oihenarten olerki eta

(3) *Refranes vascongados recogidos y ordenados por Estevan de Garibay y Zamalloa. Memorial histórico español* VII, 1954, 625-660. Facsimile argitaraldia, Librería París-Valencia, Valentzia 1995. Salneurria: 250 pezeta (sic).

(4) Ba ote da oraindik ale hori? Ez zen euskal liburu bakarra, gainera: “... con otros libros Bascongados muy raros”, dio. Eta lerro batzuk beherago markesaren adiskidea zen Baltasar Montaner-ek Aizkibelen adiskidea zen Jose Maria de Alos militarri 1838an egindako gutunetik pasarte hau aldatzen du eskuizkribura: “... no quieren entrar en ningún cambio; pues que ya varias veces le han hecho proposiciones etc. etc.”. Eta hau ere irakurtzen dugu antologian, Done Pauloren erromatarrentzako bigarren gutunaren ondoan: “Interesante. Esta copiado en Palma de Mallorca por el Sr.D. Bernardo de Echaluze, Capitan de Artilleria, mi amigo, del ejemplar de Lizarragüe [sic], que existe en la biblioteca del Sr. Marques de la Romana que son dos hojas que le faltan al ejemplar que tiene el Sr. de Gallardo”. Palmako ale horrek ere zenbait orrialde falta zituen eta izenburu hau zeraman: “Testamento nuevo en Vascuence, libro rarísimo”. Eta lehen orrialdean: “Vease el Diccionario Vascongado del P. Larramendi en el prologo 36 y 37”.

atsotitzen lehen argitaraldia; behin eta berriz eskatu eta galdetu arren, Parisko Nazio Liburutegian esaten zioten desagertu zela edota baten batek mailegutan hartu. Baina *Notitia utriusque Vasconiae* irakurri ahal izan zuen han. Harritzekoa da Etxepareren liburua ez aipatzea. Urrutiko berrien ehizan ere ibiltzen zen azkoitiarra: Londresen gordetzen zen Mikoletaren gramatikaren eskuizkribua bazela jakin zuen, baina liburu-ehiztariak huts egin zuen honetan. Ez zuen lortu, ez originalean eta ez kopian.

Helburu horren lagungarri ziren, halaber, bere garaiko euskalari eta euskaltzale gehienekin Aizkibekek izan zituen harreman ugariak. Batzuek liburuak saldu ez, opa zizkioten. Ulibarri arabarrak bi saski bete liburu eman zizkion, azkoitiarra Bilbora joan zen batean. Aizkibekek berak kontatzen du hori aipatzen dugun eskuizkribuan:

“En Bilbao la Vieja encuentre los libros mas raros de Bascuence en casa de Jose Paulo de Ulibarri herrador mariscal y sindico de aquella anteiglesia [...] He respetado su memoria, tienen su firma”.

Eta gero dio 2.000 erreal urrezko eman nahi izan diola, liburuen ordain, eta

“...se ofendio altamente de ver las seis onzas y el ochentín”

“Logrerua ez naiz ni ñoiz, eta emoten dautzat Verbategija eguiteagatik”.

“A duras penas pude hacerle tomar dos onzas. Solo por el Axular hubiera dado entonces ese dinero; pues por el Isasti pague dos onzas en San Sebastian”.

Adiskideen eta berriemaileen artean aipatu behar dugu orobat Maurice Harriet haltsuarra (1814-1904), Madrilgo San Luis de los Franceses izeneko eliza, eskola eta eritegiko burua. Maurice Harriet, aitona Martinen bidetik (gogora honen *Gramatika escuaraz eta francesez* liburua, 1741ekoa), euskal hiztegi zabalaren egiteari ari zen, argitaragabe gelditu zena (5). Hiztegi hau irakurtzean ohar-tzen gara egilearen Aizkibekekiko adiskidetasunaz. Gainera, hiztegi horri esker euskal literaturaren izkutu bat argitu ahal izan nuen aspaldi, hots, Aizkibekek, Oteizaren goitizenez, itzuli zuela San Lukasen ebanjelioa (1838) George Borrow protestantearentzat. Borrow hori “Jorgito el inglés” izenez ezagunagoa zen Espainian, eta haren *La Biblia en España* Manuel Azañak itzuli zuen gaztelaniara. Ez da harritzekoa Aizkibekek nahi ez bazuen agertu bere izen eta deiturez protestanteek eragindako itzulpenaren egile.

Bibliografia esparru horretan, gainera, Aizkibekek bazuen Toledon égarria non ase: Bartolomé José Gallardo (1776-1852), Cadizko gorteetako liburuzain izan zena, liberal mutur-muturrekoa, Menéndez Pelayok bere heterodoxoen baltzuan sartu zuena. Gallardok eman xehetasunak ugari dira orrialde hauetan.

(5) H. Knörr, *Para una edición crítica del diccionario de Maurice Harriet*. Tesi argitaragabea. Gasteiz 1987. Ikus orobat nire “Harrieten hiztegiak”. *ASJU* 20:2, 1986, 413-418.

Etxeberri Ziburukoaren *Manual devoziozkoa*-z ari delarik, honelakoak irakurtzen ditugu:

“Al fin, después de mucho tiempo, y cuando teníamos copiado todo el librito de *Noelac* [sic] que es la obra que tenía el Sr. Gallardo, ha pasado ya a ser de nuestra propiedad...”.

Eta orrialde horretan bertan, baina beste une batean idatzia, hauxe:

“Hoy 3 de octubre de 1851 tenemos el placer de ver en nuestras manos el librito bascongado que nos ha prestado con tanta bondad en cambio de otros manuscritos raros, que igualmente le hemos prestado, tomándonos el trabajo de ir a pie hasta la Alberquilla a pesar de nuestra obesidad, y del mal de gota”.

Bidenabar, Etxeberriren bertsoen neurkera kritikatzan du, eta dio: “Aliquando dormitat Homerus”. Hala ere, euskal idazle hobereenen artean sartzen du Etxeberri:

“...en nuestra Gramatica citaremos muchas veces a este autor” (6).

Ez zuen, ez, denbora galtzen, liburuak biltzeko ahalegin horretan, eta aukera guztiez baliatzen zen. Maiz aski aurkikundearen poza ageri da eskuizkribuan:

“¿Cuando me podía figurar que un Aranbillaga, de que ni siquiera tenía noticia la mas remota, habiendo tratado con tantos filólogos bascongados y extranjeros, se había de encontrar en Ichaso Legorreta?”

Eskuizkribu honetan obrak zaharrenetarik berrienetara daude zerrendatuak, bibliografialari askok zerabilten moduari jarraiki (urte asko geroago Vinsonek gauza bera egin zuen, jakina denez). Azkena Intxausperen *Le verbe basque* da (1858).

De la bibliografía y literatura bascongada eskuizkribu honek badu sarrera luze bat (urte asko lehenago hasia), gure hizkuntzaren jatorriaz, bikaintsunaz eta abarrez, dena oso garai hartakoa, baina erokeria litzateke sarrera hau gutxieste. Izan ere, tartean Humboldt ageri da, bai eta Errro ere, edo Ramón Diosdado jesuita, Erroman bizi zena, *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu* lan handiaren egilea, Zabala eta haren *Verbo regular...* liburuia, d'Abbadie, Chaho eta beste. Badira beste gauza interesgarri batzuk, hala nola Elsoren dotrina eskuetan izan zuela, “Elso, navarro de vascos... hacia 1525”.

Aizkibelek iritzia zuzena erakusten du maiz aski. Esaterako, Etxabe ongi iruditzen zaio hizkuntzari buruzkoetan, ez historiagile. Nabaria da orobat Oihenart miresten zuela, eta, Humboldt-ek bezala, atsotitzen interes handia azpimarratzen du. Aldiz, Astarloa gogor kritikatzan du:

(6) Maurice Harrieten iritzikide zen, hortaz, Aizkibel, Etxeberri Ziburukoari buruz. Gogoratu behar da Etxeberri dela Harrietek gehien aipatzen duen autoreia (aipuak maiz aldatzen bazituen arren, gainerako autoreekin egiten zuen bezala).

“Muy desagradable nos es en este momento nuestra tarea, cuando nos vemos obligados a criticar la unica obra publicada por un Bascongado, que a nadie cedia en patriotismo, en laboriosidad, y en investigaciones, que hubieran sido muy utiles, si no hubiera caido en sus manos el Court de Gebelin, que hizo el mismo efecto que (nos pinta Cervantes) los libros de caballeria en el Don Quijote” (7).

Han hemenka, euskaldunen axolagabekeria salatzen du:

“nuestra desidia vergonzosa”

“sin que paguen [los vascos] un gusto y laudable tributo a la República literaria”.

Antologia, esan bezala, luzea da: eskuizkribuaren heren bat hartzen du, gehiena neurtitzak. Besteak beste, hau irakur daiteke: Leizarraga (esandakoaz gainera, Joana erreginari egin gutuna eta euskaldunentzako oharra, dotrinaren parte bat eta hiztegitxo), Iztuetaren *Kontxesiri*, Altabizkarreko kantuaren hasiera, Iparragirrerren zenbait bertso (tartean Aizkibeli berari eskainiak eta *Gerrikako Arbola*), Meagher, *Noelak* (osoa) eta zuberotarrek Bonaparteri egin ongi-torritzako bertso hauek (1857), izengabekoak, hirugarren ahapaldian eteten direnak:

“Hunki [sic] jin zaradila, Jaun Printze nublia
Hounki jin zaradila, Uskaldun berria;
Egun zuc bisitatzez Ziberou herria
Hanitz duz [sic] onhoratzen hanco populia.

Herraiten [sic] zicuzien maite guntuzula
Zihaurc duz [sic] eracousten jinic gour' artila;
Gu ere houna guira çoure haitzinila [sic]
Goratic erraitera ezker [sic] deizugula.

Frantziaren chokhouan, Ziberon gordia,
Izan hiz orai drano...”.

(7) Antoine Court de Gébelin (1725-1784).